

Dagfinn Rian:

Talmud – det transportable fedreland

Jødedommen oppfattes og omtales stundom som «Det gamle testamentes religion». Ofte ligger det også en viss nedvurdering i denne uttrykksmåten. Men selv tatt i beste mening er uttrykksmåten utilstrekkelig og misvisende. Den jødiske forskeren Jacob Neusner har betont at jødedom og kristendom representerer to forskjellige tolkningstradisjoner som begge tar utgangspunkt i den samme skriftsamlingen: Den hebraiske bibel (Tanakh)/Det gamle testamente.¹

I kristendommen videretolkes denne skriftsamling i første omgang i Det nye testamente. I jødedommen videretolkes den først og fremst i den muntlige tradisjon som er nedfelt i Talmud (Misjna+Gemara). Et studium av jødedommen, i dag så vel som i oldtiden, som bare velger tekster fra Den hebraiske bibel, vil derfor gi et mangelfullt bilde.² Siden jødedommens viktigste tekst etter Bibelen er konstituert av de tradisjoner som er nedfelt i Talmud, vil vi i fortsettelsen forsøke å gi et bilde av jødedommens muntlige tradisjon.

Tora

Jødedommen er en skriftreligion i den forstand at den har hellige skrifter som anses som autoritative kilder for lære og liv. Men det kan være like god grunn til å karakterisere jødedommen som en «Tora-religion». Den overordnede størrelse det hele dreier seg om, er Toraen. Ordet *Tora* gjengis i studie- og skoleboklitteraturen ofte med «lov», og Toraen i engere forstand med «Moseloven», forstått som de fem Mosebøker. Ordet kan imidlertid mer treffende oversettes med «rettledning» eller «undervisning». Norske

jøder foretrekker å gjengi Tora med «lære».

Toraen er den læren Gud åpenbarte for Moses på Sinai. Dette er den grunnleggende betydningen, enten ordet brukes i engere eller videre mening. I engere mening brukes Tora om Mosebøkene. Men begrepet kan også brukes om hele Den hebraiske bibel (altså den skriftsamling som protestantiske kristne, om enn med en noe annen innbyrdes rekkefølge mellom de enkelte skrifter og skriftgrupper, kaller «Det gamle testamente»)³ I jødisk tradisjon omtales Den hebraiske bibel ofte med forkortelsen *Tanakh*, som viser til skriftsamlingens tre hoveddeler: *Tora* (Mosebøkene), *Nevi'im* (Profetene, de eldre og de yngre, dvs. både historiske bøker som Josva, Dommerne, Samuels- og Kongebøkene, og de skriftene som er knyttet til enkeltprofeters navn) og *Ketuvim* (Skriftene). *Tanakh*, eventuelt bare Mosebøkene, kan også omtales som «Den skriftlige Tora» (*tora she-bikhtav*).

Men jødisk tradisjon kjenner også en muntlig Tora (*tora she-baal peh*). Det er den som er nedskrevet i Talmud. Om både den skriftlige og den muntlige Tora heter det i Talmud:

På Sinai berg mottok Moses de ti bud, Moseloven, Misjna, Profetene og Skriftene, Talmud, og endatil det som skriverne vil innovere i fremtiden.

(b Berakhot 5a og Megillah 19b)

Ordet Tora brukes altså som betegnelse på to bestemte, nærmere avgrensede skriftsamlinger, *Tanakh* og Talmud. Man taler om «den todelte Tora». Jacob Neusner har endog villet betegne rabbinisk jødedom, slik

den er videreutviklet i ortodoksien, som «den todelte Toras jødedom».⁴ Misjnatraktaten *Pirke Avot*, som trolig er noe yngre enn resten av Misjna, beskriver kontinuiteten mellom den skriftlige og den muntlige Tora med bildet av en sammenhengende kjede av tradenter fra Moses av:

Moses fikk Toraen på Sinai og gav den til Joshua; Joshua gav den til de eldste, De eldste gav den til profetene, og profetene gav den til mennene i Den store forsamling.⁵

Fortsettelsen viser at en har tenkt seg en fortløpende overlevering helt fram til rabbinerne. Dette er kanskje ikke i strikt forstand forstått som uttrykk for en historisk sannhet, men snarere som en teologisk sannhet. Rabbinerne har sett sin nedskrevne muntlige tradisjon som en komplettering av den skriftlige. De to delene av den todelte Tora er to deler av samme sak, og begge er nødvendige for at den andre skal bli forstått rett.

Men begrepet Tora kan også benyttes om de to skriftsamlingenes innhold. Å studere Tora (*talmud tora*) vil naturligvis si å studere disse skriftsamlinger, men primært går det på innholdet. Og etter at offerkultusen i Jerusalems tempel tok definitivt slutt i og med ødeleggelsen av det andre tempel i år 70, er Tora-studiet blitt den viktigste religiøse aktivitet i ortodoks jødedom. I et avsnitt av Talmud reises spørsmålet om hva som er viktigst av studium og praksis. Til det skal rabbi Akiva ha svart: «Studium er viktigst, for det leder til praksis» (Kid 40b).

Misjna og dens supplement

Den muntlige Tora var, prinsipielt, nettopp muntlig. Og den var, ideelt, like gammel som den skrevne. Men i det lange løp vil en stadig økende muntlig overlevering umuliggjøre seg selv. Selv om man hadde utviklet avanserte mnemotekniske metoder for innlæring av stoffet, er det ingen gitt å huske alt, og etter hvert oppstår det innbyrdes forskjellige tradisjoner. Etter at romerne inntok

Jerusalem i år 70, ble tradisjonsbærerne spredt, og for mange skriftlærde stod det klart at den eneste måten å bevare den muntlige tradisjon på, var å skrive den ned. Allerede i tiden omkring vår tidsregnings begynnelse hadde forskjellige lærde som Hillel og Sjammai samlet og skrevet ned mye av tradisjonsstoffet. Dette arbeidet gjentok seg flere ganger, blant annet under ledelse av den lærde rabbi Akiva i første halvdel av det andre århundre. Det siste innsamlings- og redaksjonsarbeidet ble foretatt av rabbi Juda (d. ca. 220), kalt *ha-Nasi* («fyrsten», ofte gjengitt «patriarken») fordi han var jødernes representant overfor romerne i Palestina. Dermed oppstod *Misjna*, som da er det eldste dokument i den rabbiniske tradisjon. Annet tradisjonsmateriale som er like gammelt eller eldre, ble nedskrevet først senere.

Misjna betyr gjentakelse, eller det som er lært ved gjentakelse. Språket er hebraisk, men en på et senere utviklingstrinn enn bibelsk hebraisk, med flere lånord og enklere grammatikk. De skriftlærde som siteres i Misjna, kalles «tannaitter» (*tannaim*, «gjentakere» eller «memorerere», dvs. folk som underviser ved gjentakelse). Noen av dem nevnes ved navn. Andre er anonyme. Og det de gjentar, er den tradisjon som startet på Sinai.

Misjna er inndelt i seks «ordninger» eller «avdelinger» (*sedarim*), og i 63 traktater. De seks avdelingene er:

1. *Zeraim*, «frø», gjelder hovedsakelig regler for jordbruk.
2. *Moed*, «fastsatt tid», «høytid», gjelder sabbaten og årets høytider og fastetider.
3. *Nasjim*, «kvinner», gjelder ekteskap, skilsmisser og løfter.
4. *Neziqin*, «skader», gjelder sivil- og kriminallovgivning og rettspraksis. Denne ordningen inneholder dessuten den etiske traktaten *Pirke Avot*.
5. *Kodasjim*, «hellige ting», gjelder templet, tempelritualene og spiseforskriftene.
6. *Toharot*, «renheter», gjelder rituell renhet og urenheter.⁶

Misjna ble hurtig anerkjent og anvendt ved jødiske lærdomssentra rundt om. Den fungerte som en slags kodeks for patriarkens ledelse av det jødiske folk i Palestina, så vel som for hans motsvarighet i det persiskstyrte Babylonia, exilarken. Samtidig ble det arbeidet videre med stoffet, og nye samlinger ble dannet i tannaitiske lærdes navn, dels av gammelt stoff, dels av nyere utlegninger. Disse ble etter hvert nedskrevet i nye dokumenter, Tosefta og de to utgavene av Talmud.

Tosefta («supplement», nemlig til Misjna) er organisert seks avdelinger på samme måte som Misjna. Disse er igjen delt i traktater med samme navn som i Misjna, men noen av Misjnas traktater mangler. Til tross for det har Tosefta betydelig større omfang enn Misjna. Tosefta kan tenkes å være avsluttet om lag hundre år etter Misjna, altså omkring år 300. Den fremtrer på mange måter som en kommentar til Misjna og har kanskje vært ment som en mer fullstendig gjengivelse av tannaitenes tradisjoner.

Tannaitisk stoff som ikke fins i Misjna, kalles *baraita* (arameisk: «lære utenfor», flertall: *baraitot*). Dette er en betegnelse på stoff i Tosefta, men det fins også slikt stoff i den typen bibelkommentarer som kalles *midrasjer*. (Mer om dem nedenfor.) Baraitastoffet ble også tatt i bruk av dem som arbeidet videre med den muntlige tradisjon, for å forklare og supplere stoffet i Misjna.

Talmud

De lærde fortsatte arbeidet med å tolke og viderutvikle Misjna og Tosefta. Dette resulterte i *Gemara*, dvs. «fullføring», «avslutning». De skriftlærde som først opptrer i Gemara, kalles «amoraitter» (*amoraim*, «fortolkere» eller «retorer»). Amoraittene var altså skriftlærde som videreutviklet tradisjonen etter at Misjna var avsluttet. Gemara ble så slått sammen med Misjna, og dermed oppstod *Talmud* («lære», «studium»). Av og til brukes ordet Talmud i en snevrere betydning, synonymt med Gemara.

Det oppstod to versjoner av Talmud. Den første oppstod i Palestina omkring år 400 og kalles i faglitteraturen ofte Den palestinesiske Talmud eller *Talmud Yerusjalmi* (Jerusalem-talmuden). Det synes å være en økende tendens blant jøder til å omtale den som «Landet Israels Talmud». Den fremtrer som en kommentar til de fleste traktatene i Misjnas fire første avdelinger. Det vil si at den ikke kommenterer Misjnas avdelinger om tempelritualene (*Kodasjim*) og om rituell renhet og urenhet (*Toharot*). Dette kan ha å gjøre med at templet ikke lenger bestod. Språket i Gemara-delen er palestinsk jødisk aramaeisk.

Et par hundre år senere fullførte man i Babylonia Den babylonske Talmud (*Talmud Bavli*). Den gir en omhyggelig fortolkning av Misjnas andre til femte avdeling. Det vil si at den ikke kommenterer Misjnas avdelinger om jordbruket i Israel (*Zeraim*) og om rituell renhet og urenhet (*Toharot*). Dette kan ha å gjøre med at man ikke befant seg i Israel, og at templet ikke lenger bestod. Men andre forklaringer er nok også mulige. Gemara-delen er skrevet på øst-aramaeisk. Den babylonske Talmud er på mange måter mer gjennomarbeidet verk enn den palestinesiske, og når en snakker om Talmud uten nærmere angivelse, er det som regel den babylonske man sikter til.

Det er tydelig at både Misjna og Tosefta er med og danner grunnlaget for utlegningene i begge talmuder. Men trolig har ikke redaktørene av den babylonske Talmud kjent til Landet Israels Talmud. Misjna videreføres i Tosefta, og de to talmuder viderefører det samlede materialet uavhengig av hverandre.

Midrasj

Begge talmuder inneholder også lange avsnitt med skrifttolkning (*midrasj*), men disse er ikke organisert som fortløpende kommentarer til bibelbøker eller avsnitt av dem. Dette er interessant fordi Misjna selv

ikke i noen særlig grad anvender skrifthenvisninger eller skriftmateriale i sin argumentasjon. Talmud bringer gjennom sin arbeidsmåte Misjna nærmere Skriften.

De fortløpende skrifttolkningene til bibelske bøker kalles *midrasjer* (av et hebraisk verb som betyr å utforske). I perioden mellom Misjna og fullføringen av Talmud oppstår de eldre, såkalte tannaitiske midrasjer. (Noen mener at midrasjene er det eldste materialet i den rabbiniske litteratur.) Ordet midrasj kan betegne selve den fortolkende prosess, og det skriftlige resultat av prosessen. Man taler om halakhiske og aggadiske (haggadiske) midrasjer. *Halakha* betyr livsførsel og er blitt det tekniske uttrykket for jødedommens religiøse lovgivning. *Aggada* (arameisk; hebraisk: *haggada*) betyr fortelling. En halakhisk midrasj fortolker bibelsk lovstoff (i vid betydning av ordet), mens en

aggadisk midrasj søker å utvinne moralske og teologiske prinsipper fra en fortellende tekst.

Det oppstod først halakhiske midrasjer til de fire siste Mosebøkene (Første Mosebok er jo i sin helhet en narrativ tekst.) Senere oppstår de aggadiske midrasjer, som ofte innebærer utvidelser av bibelske fortellinger, gjerne utbrodert med et omfattende folkloristisk materiale. Blant dem er f. eks. *Midrash Rabba* til 1. Mosebok (*Genesis Rabbah* eller *Bereshit Rabbah*). Den omformer på en måte 1. Mosebok fra å være en genealogi og familiehistorie for Abraham, Isak og Jakob, og videre Josef, til å bli en bok om historiens lover og regler for Israels frelse. Fedrenes gjerninger blir forvarslar og tegn for senere generasjoner. Som Bente Groth fortjenstfullt har gjort oppmerksom på, møter jødiske barn som får religiøs opp-

læring ofte de bibelske fortellingene i de bearbejdede og ofte utvidede og tolkende versjonene som fins i midrasj-litteraturen.⁸

Midrasjene foreligger som selvstendige skrifter i tillegg til Talmud og annen rabbinisk litteratur.⁹ Men materialet er altså for en del innarbeidet i Talmud.

En annen form for bibeltolkning fins i de såkalte *targumene*.¹⁰ Det er oversettelser av bibelteksten til arameisk, ofte forsynt med tolkende tillegg og forklaringer.

Halakha og aggada

Stoffet i Talmud kan akkurat som stoffet i midrasjene etter innholdet deles inn i halakha og aggada, uten at det kan trekkes noen helt skarp grense mellom dem. Poenget er at begge deler er integrerende deler av jødisk tradisjon. Den ene kan ikke stå uten den andre, men de kan gjensidig belyse hverandre. Dette er viktig overfor enhver karakteristikk av jødedommen som «lovreligion», en betegnelse som prinsipielt er problematisk uten nærmere kvalifisering, fordi den smaker av teologisk polemikk. Loven, rettledningen, står i et dialektisk forhold til de moralske og teologiske erkjennelser som kan trekkes ut av fortellingen. Den kan egentlig ikke stå alene. Både halakha og aggada inngår i Tora.

Den todelte Toras jødedom

Det har vært retninger innenfor jødedommen, eller i dens yttergrenser, som ikke har villet anerkjenne Talmud. De har bare villet holde seg til den skrevne Tora. Saddukéerne var en slik retning mot slutten av det andre tempels tid. En viktig retning på samme linje i middelalderen var karéerne, som i all beskjedenhet eksisterer fremdeles.

Men i virkeligheten ville det i dag ikke eksistere noen jødedom uten Talmud, like lite som uten Bibel. Talmud karikerer riktig nok stundom som et livsfjernt og spissfindig verk. Det kan ha sammenheng med at stoffet ofte presenteres som en dialog mellom to eller flere lærde. Dermed blir

saken belyst fra flere sider, med argumenter og motargumenter. Av og til kan vi i Talmud støte på en argumentasjon som er ført helt ut i det absurde, men dette skjer bevisst, ut fra den hensikt å få belyst prinsippet i en bestemt sak som rettesnor for andre saker. Dette har gjort Talmud utsatt for kritikk og antisemittiske angrep. Den som ut fra ukynighet eller ond vilje velger ut ett ledd i en slik diskusjon, får ikke dermed nødvendigvis noe autoritativt utsagn om hva som er jødisk tro og praksis. Her er det mer enn noe annet sted nødvendig å lese tekster i sammenheng.

Talmud bygger på det prinsipp at loven har til oppgave å fremme livet. Den er et verk med dyp forståelse for menneskers tarv og behov. En vil også finne at mange av de «harde» budene i Mosebøkene er gitt en langt mer human tolkning i Talmud. I det hele tatt må en si at Talmud for jødedommen bidrar til en genuin forståelse av Skriften. Den muntlige Tora belyser den skriftlige og normerer forståelsen av den.

Talmud er et omfangsrikt verk, og den ble kommentert og fortolket videre i jødedommens historie. De store middelalderfilosofene gav sine versjoner og sammenfatninger av den samlede rabbiniske jødiske tradisjon. Slik er det for eksempel i Moses ben Maimons (1135–1258) verk *Misjne Tora*, «Gjentakelse av Toraen». Viktigere i det lange løp ble den sammenfatning av jødisk tro og praksis som ble forfattet av Josef Karo (1488–1575) i Galilea (Tsefat), nemlig *Sjulchan Arukh*, «Dekket bord», og tillegget *Mappa* («Bordduk») av Moses Isserles. *Sjulchan Arukh* og *Mappa* slo etter hvert igjennom som den offisielle lovkodeks for praktisk talt all ortodoks jødedom.

Den som vil vite hva jødedom er, i dag, må kjenne både den skriftlige og den muntlige Tora og det gjensidige forholdet mellom dem. Også de retninger innenfor jødedommen som kan legge sterkere eller svakere vekt på andre preferanser i forholdet mellom den muntlige og den skriftlige Tora enn

ortodoksien gjør, kan bare forstås når dette utgangspunkt er klart.

Talmud har dermed preget all jødedom i ettertiden. Og i jøder i diaspora og på vandring, har kunnet ha denne kjernetekst med seg. Det er derfor ikke underlig, og meget treffende, når Talmud har vært karakterisert som jødedommens transportable fedreland.¹¹

Noter

- ¹ Jacob Neusner, 1979: *The Way of Torah. An Introduction to Judaism*, 3rd ed, North Scituate, Mass: Duxbury Press, s. 3–6.
- ² Se til dette Dagfinn Rian, 1992: «Forstår du det du leser? Tolkningstradisjon og forståelse av bibelske tekster», s. 76–83 i: Brynjar Haraldsø m.fl. (red.): *Veiviser til verdier. Fagdidaktiske artikler om Bibelen i grunnskolen*. Oslo: MF-bok og Verbum forlag.
- ³ Se Dagfinn Rian, 2000: «Det gamle testamente og Den jødiske bibel – et fagdidaktisk memento», s. 131–140 i: Th. Jørgensen, D. Rian og O. G. Winsnes (red.): *Kropp og sjel. Festskrift til professor Olav Hognestad*. = Relieff nr. 42. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- ⁴ Jacob Neusner, 2003: «The Canon of Rabbinic Judaism», s. 93–111 i: J. Neusner & A. J. Avery-Peck (red.): *The Blackwell Companion to Judaism*. Blackwell Publishers.
- ⁵ Oversettelse i Bente Groth, 2002 (red.): *Jødiske skrifter*, i serien Verdens hellige skrifter. Oslo: De norske Bokklubbene.
- ⁶ Sml. Bente Groth, 2000: *Jødedommen*. Oslo: Pax, s. 64–66. En mer omfattende oppstilling av innholdet i Misjnas 63 traktater fins i H. Kvalbein, 1984 (red.): *Blant skriftlærde og fariseere. Jødedommen i oldtiden*. Oslo: Verbum, s. 235–244.
- ⁷ Se Neusner 2003, s. 105–111; Groth 2000, s. 66–68.
- ⁸ Groth 2000, s. 68.
- ⁹ Katalogisk oversikt over de viktigste midrasjene fins i Kvalbein 1984, s. 245–246.
- ¹⁰ Om targumer, se Bjørn Olav Kvam, 1993: «Targumlitteraturen, dens opprinnelse, miljø og egenart», s. 33–47 i *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*. Nr. 19.
- ¹¹ Sml. Groth 2002, s. xxxi.

Litteratur

Om jødedommen

- Groth, Bente (2000): *Jødedommen*. Oslo: Pax Forlag.
- Kvalbein, Hans (1984, red.): *Blant skriftlærde og fariseere. Jødedommen i oldtiden*. Oslo: Verbum Forlag.
- Neusner, Jacob & Alan J. Avery-Peck (2003, red.): *The Blackwell Companion to Judaism*. Blackwell Publishers.
- Rian, Dagfinn og Levi Geir Eidhamar (1999): *Jødedommen og islam*. 2. utg. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Om hellige skrifter, herunder jødedommen

- Coward, Harold (2000): *Scripture in the World Religions. A Short Introduction*. Oxford: Oneworld.
- Groth, Bente (2002, red.): *Jødiske skrifter*. I serien Verdens hellige skrifter. Oslo: De norske Bokklubbene.
- Holm, Jean & John Bowker (1994, red.): *Sacred Writings*. I serien Themes in Religious Studies. London: Pinter Publishers.
- Smith, Wilfred Cantwell (1993): *What is Scripture? A Comparative Approach*. London: SCM Press.
- Tworsuchka, Udo (2000, red.): *Heilige Schriften. Eine Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Dagfinn Rian, Førsteamanuensis ved Religionsvitenskapelig Institutt, Det historisk-filosofiske fakultet, NTNU, Trondheim.
Adresse:
Dagfinn.Rian@hf.ntnu.no